

УДК 377.013.4:331.548

Жанна Верьовкіна,
директор середньої загальноосвітньої
школи I–III ступенів № 4 м. Києва
(м. Київ, Україна)

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПЕДАГОГІЧНИЙ СУПРОВІД ПРОФЕСІЙНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ СТАРШОКЛАСНИКІВ В УМОВАХ ПРОФІЛЬНОГО НАВЧАННЯ

У публікації означено організаційно-педагогічний супровід професійного самовизначення старшокласників в умовах профілізації школи, як необхідну передумову готовності старшокласників до активної професійної діяльності і переорієнтації на певну професію. Здійснено аналіз кваліфікаційних характеристик, посадових обов'язків педагогічних працівників ЗНЗ, задіяних в процесі формування професійного самовизначення учнів старших класів. Означено необхідність введення в профорієнтаційну діяльність ЗНЗ педагогічну посаду методиста із профорієнтації. Визначено вимоги до особистості вчителя-предметника профільної школи. Окреслено подальші напрямки дослідження: удосконалення комплексної діагностики професійного самовизначення; виявлення й розвиток індивідуальних творчих здібностей учнів і їх генетичних задатків; створення дидактичних умов профільного навчання для формування професійного самовизначення учнів старших класів; всебічне сприяння здійсненню свідомого вибору особистістю майбутньої професії в соціокультурній сфері.

Ключові слова: організаційно-педагогічний супровід, професійне самовизначення, профільне навчання, освіта.

В публікації освічено организационно-педагогическое сопровождение профессионального самоопределения старшеклассников в условиях профилизации школы, как необходимую предпосылку готовности старшеклассников к активной профессиональной деятельности и переориентации на определенную профессию. Осуществлен анализ квалификационных характеристик, должностных обязанностей педагогических работников ОУЗ, задействованных в процессе формирования профессионального самоопределения учащихся старших классов. Отмечено необходимость введения в профориентационную деятельность ОУЗ педагогическую должность методиста по профориентации. Определены требования к личности учителя-предметника профильной школы. Определены дальнейшие направления исследования: совершенствование комплексной диагностики профессионального самоопределения: выявление и развитие индивидуальных творческих способностей учащихся и их генетических задатков; создание дидактических условий профильного

обучения для формирования профессионального самоопределения учащихся старших классов; всестороннее содействие осуществлению сознательного выбора личностью будущей профессии в социокультурной сфере.

Ключевые слова: организационно-педагогическое сопровождение, профессиональное самоопределение, профильное обучение, образование.

The article is devoted to the organizational and pedagogical support of the seniors' professional self-determination in terms of field-specific education as a necessary prerequisite for senior pupils' readiness for a professional activity and reorientation to a particular profession. The analysis of the qualifying characteristics of school teaching staff duties, who are involved in the formation of professional self-determination of senior pupils, is done. The author of the article determined the need of the introducing a pedagogical post of methodist on vocational guidance into the vocational-oriented activity of school. It is also defined the requirements for a personality of a subject teacher at a vocation-oriented schools. The author emphasized that the field-specific education (profile training) differs from a general education at school by more concrete vocational-oriented characteristics of motives, objectives, means and results of educational, productive and creative activity.

The author made a conclusion that the professional orientation in terms of field-specific education at a school has its own features and should be fulfilled with a purposeful, controlled, coordinated activity of the institution that ensures the creation of organizational and pedagogical conditions, those are necessary for conscious choice of profession and improving the competitiveness of youth at a labor market. There is also a concluding author's phrase that the results of the fulfilled experiment show the responsibility for organizing a support of vocational-oriented activity falls on the shoulders of the director of a school, and it is the head of a school who should coordinate the organizational and pedagogical process of forming a professional self-determination and look for the combination and relationship of the educational process profilization in the collaboration of: psychologist, subject teachers, form master, social worker, leaders of groups, librarian, methodists, medical staff and others.

It is also outlined the perspective, there are such future directions of research as: the improvement of the complex diagnosis of a professional self-determination; the identification and development of individual creative abilities of pupils and their genetic traits; creating the didactic conditions of field-specific education for the formation of professional self-determination of senior pupils; the comprehensive support to the implementation of the person's individual conscious choice of future profession in the socio-cultural sphere.

Key words: organizationally-pedagogical accompaniment, professional self-determination, profile studies, education.

Постановка проблеми. Сьогодні зміни в громадському житті України закономірно відбиваються на ціннісних орієнтирах молоді, її захопленнях

і професійних намірах. Але, як показують соціологічні та педагогічні дослідження, більшість загальноосвітніх навчальних закладів (ЗНЗ) сьогодні не готові до організації профорієнтаційної роботи і не можуть забезпечити належні умови для формування професійного самовизначення молоді, що створює низку психологічних та соціально-економічних проблем.

Соціально-економічні зміни, що мають місце в умовах переходу до ринкових відносин, вимагають нових підходів у формуванні особистості школяра. Дедалі гострішою стає залежність місця держави в цивілізованому світі від її можливостей у створенні умов для вільного самовизначення громадян, набуття ними доступних знань і професійної майстерності, самореалізації в тій галузі, де найповніше можна проявити свої обдарування. Успішне вирішення цієї проблеми в основному залежить від позитивних результатів у формуванні особистості майбутнього працівника на всіх етапах його шкільного життя [5, с. 106].

З огляду на визначені пріоритети найважливішим для держави є виховання людини інноваційного типу мислення та культури, проектування акмеологічного освітнього простору з урахуванням інноваційного розвитку освіти, запитів особистості, потреб суспільства і держави. Якісна освіта є необхідною умовою забезпечення сталого демократичного розвитку суспільства, консолідації усіх його інституцій, гуманізації суспільно-економічних відносин, формування нових життєвих орієнтирів особистості [6, с. 2]. На цьому наголошується в Національній стратегії розвитку освіти на 2012–2021 роки [6], Законі України «Про загальну середню освіту» [1] та «Концепції профільного навчання в старшій школі» [4]. У названих документах закладено таке нововведення як профілізація навчання в середніх загальноосвітніх закладах. Одним із завдань профільної школи стає допомога старшокласникам у виборі майбутньої професії, адже підготовка учня до вибору профілю навчання – це фактично перший серйозний етап вибору професії, який потребує організаційно-педагогічного супроводу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науковий пошук з цієї проблеми дав можливість систематизувати результати досліджень науковців: загальні засади побудови системи профорієнтації в умовах профільного навчання (Н. Бібік, І. Назімов, О. Савченко, Н. Шиян, В. Ярошенко); проблеми професійного самовизначення та профорієнтації учнів (Д. Закатнова, О. Мельник, І. Назімов, Н. Побірченко, В. Синявський, Б. Янцур); підготовка вчителів до профорієнтаційної роботи в умовах допрофільної підготовки та профільного навчання (В. Андріяшин, В. Андрущенко, Є. Бачинська, Н. Клокар, М. Корець, Є. Кулик).

Виділення невиділених раніше частин проблеми. Однак, актуальним залишається питання організації педагогічного супроводу професійного самовизначення старшокласників в умовах профільного навчання, що недостатньо досліджено у теоретичному та методичному аспектах.

Мета статті: розглянути організаційно-педагогічний супровід професійного самовизначення в умовах профільного навчання, уточнити систему профорієнтаційної роботи школи в умовах профільного навчання.

Постановка завдання. Професійне самовизначення – це складне структурне утворення особистості, що відображає погляд людини на світ професій, на конкретну професію, свої можливості в соціальному середовищі, а також власні наміри щодо самореалізації в рамках певної трудової діяльності [3, с. 26].

Досягти позитивного результату сформованості професійного самовизначення старшокласників можливо на основі системності організації та постійної методичної підтримки і корекції профорієнтаційної роботи в навчальному закладі.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до Положення про професійну орієнтацію молоді, яка навчається в Україні, відповідальність за організацію проведення профорієнтаційної роботи у навчальних закладах покладається на їх керівників. З досвіду роботи ЗНЗ організаційно-педагогічний супровід професійного самовизначення старшокласників проводять: практичний психолог, педагог-організатор, соціальний педагог, класний керівник.

Так, психологічний супровід самовизначення старшокласників лягає на плечі практичним психологам (Код КП-2445.2) [8], в обов'язки якого входить здійснювати професійну діяльність, спрямовану на збереження психологічного, соматичного і соціального стану учнів (вихованців) у процесі виховання та навчання в закладах освіти. Практичний психолог сприяє охороні прав особистості відповідно до Конвенції з охорони прав дитини; гармонізації соціальної сфери установи і здійснює превентивні заходи щодо профілактики виникнення соціальної дезадаптації; визначає фактори, що перешкоджають розвитку особистості учнів (вихованців) і вживає заходів щодо надання різного виду психологічної допомоги (*психокоректувальна, реабілітаційна та консультативна*); надає допомогу учням (вихованцям), батькам (особам, які їх замінюють), педагогічному колективу у вирішенні конкретних проблем; сприяє розвитку у них готовності до орієнтації в різних ситуаціях життєвого і професійного самовизначення; здійснює психологічну підтримку творчо обдарованих учнів (вихованців), сприяє їхньому творчому розвитку і пошуку; проводить психолого-педагогічну корекцію порушень соціалізації особистості учнів (вихованців); формує психологічну культуру учнів (вихованців), педагогічних працівників та батьків (осіб, які їх замінюють); консультує працівників освітнього закладу з питань практичного застосування психології, орієнтованої на підвищення соціально-психологічної компетентності учнів (вихованців), педагогічних працівників, батьків (осіб, які їх замінюють).

Вивчення роботи практичного психолога, аналіз кваліфікаційної характеристики, показує, що профорієнтація учнів, на жаль, не стала основним завданням фахівця. Тому частину завдань і обов'язків бере

на себе педагог-організатор (Код КП-2359.2) [8], які полягають в організації виховної та організаційно-масової роботи з вихованцями, учнями, слухачами, органами учнівського самоврядування; змістовного дозвілля вихованців, учнів, слухачів; наданні організаційної допомоги в підготовці масових заходів; здійсненні взаємодії закладу з батьківським комітетом, навчальними закладами, дитячими, молодіжними об'єднаннями, громадськими організаціями; вивченні та впровадженні в навчально-виховний процес нових форм, методів та технологій проведення організаційно-масових заходів.

Суттєву допомогу в організації профорієнтаційної роботи у школі може надавати соціальний педагог (Код КП-2340) [8]. Він вивчає, узагальнює та впроваджує в роботу нові методи навчання та виховання; веде документацію щодо дітей, які потребують соціальної реабілітації: їх особові справи, листування з органами виконавчої влади, суб'єктами профілактично-виховної та лікувальної реабілітації, батьками (та особами, які їх замінюють); складає плани виховної та реабілітаційної роботи; здійснює посередництво між освітніми установами, сім'єю, трудовими колективами, громадськістю; об'єднує зусилля з метою створення в соціальному середовищі умов для всебічного розвитку дітей та підлітків; проводить соціальну роботу щодо організації спілкування дітей, молоді, дорослих у громаді за місцем їх проживання; сприяє участі дітей та молоді у науковій, технічній, спортивній, художній творчості, суспільно корисній діяльності; впливає на подолання міжособистісних, внутрішньо сімейних конфліктів; надає необхідну консультативну психолого-педагогічну допомогу дитячим, молодіжним, громадським об'єднанням, групам соціального ризику, дітям та підліткам, які потребують допомоги; виховує повагу до батьків, жінки, культурно-національних, духовних, історичних, цінностей України, дбайливо ставиться до навколишнього середовища; готує дітей та підлітків до життя в суспільстві на принципах взаєморозуміння, миру, злагоди, поваги.

Специфіка роботи соціального педагога визначає необхідність співпраці із психологом, спеціалістами медичної психолого-педагогічної консультації, лікарями, шкільною медичною сестрою, спеціалістами служби у справах дітей, фахівцями центру зайнятості населення, батьками учнів та їх опікунами тощо. Однак професійна діяльність соціального педагога, в основному, охоплює профілактичні роботи з дітьми, які потребують соціального захисту або схильні до девіантної поведінки, і недостатньо підготовлений для інтерпретування психологічних і медико-фізіологічних досліджень, організації професіографічної діяльності з учнями, надання їм професійної консультації.

Профорієнтаційну роботою, а саме індивідуальну траєкторію учня, для сприяння розвитку його інтересів та здібностей, коригування особливостей розвитку і поведінки виконує, зазвичай, класний керівник. Проте, аналіз планів виховної роботи класних керівників ЗНЗ показує, що в цих документах окреслені часткові розділи, зміст яких спрямований на

формування професійного самовизначення особистості. Цілісної системи діяльності класного керівника щодо супроводу формування професійного самовизначення старшокласників не простежується.

На основі аналізу основного алгоритму впливу педагогічних працівників на формування професійного самовизначення старшокласників, встановлено, що робота в цьому аспекті в основному проводиться в напрямку професійно-діагностичних обстежень особистості.

Для вирішення проблеми професійного самовизначення необхідно створити цілісну технологію профорієнтації. Діагностика є лише частиною цієї технології, окрім якої існує потреба у проведенні координації профорієнтаційної роботи з учнями, використання впливу на самовизначення через призму всього навчального процесу.

Як відзначає наукова спільнота, сьогодні настала необхідність створення нових освітніх середовищ, нового, вищого рівня організації середньої освіти. Так, у своєму виступі від 14 грудня 2016 р., міністр освіти і науки України Лілія Гриневич зазначила, що Кабмін схвалив Концепцію реалізації державної політики у сфері реформування середньої освіти «Нова українська школа». Концепція передбачає перехід від школи знань до школи компетентностей. «Це не означає, що в школі пропадуть знання. Знання зараз накопичуються з драматичною швидкістю – діти вже не йдуть в школу за знаннями, для цього є Інтернет, дуже багато різних ресурсів. Їх треба навчити, як ці знання використовувати, класифікувати, як відрізнити добро від зла і як знайти ті знання, які тобі потрібні для вирішення індивідуальної життєвої ситуації чи професійного виклику», – додала Л. Гриневич [2]. Реформа передбачає введення 12-річної шкільної освіти, яка складатиметься з початкової освіти, базової середньої освіти, і профільної середньої освіти.

Саме профільне навчання є одним із ключових напрямів модернізації та удосконалення системи освіти нашої держави й передбачає реальне й планомірне оновлення школи старшого ступеня і має найбільшою мірою враховувати інтереси, нахили і здібності, можливості кожного учня, у тому числі з особливими освітніми потребами, у контексті професійного самовизначення і відповідності вимогам сучасного ринку праці.

Такий підхід до організації освіти старшокласників не лише найповніше реалізує принцип особистісно орієнтованого навчання, а й дає змогу створити найоптимальніші умови для їхнього професійного самовизначення та подальшої самореалізації [4, с. 2].

Профільна освіта забезпечує професійне самовизначення, становлення компетентної, конкурентоспроможної, здатної до соціальної адаптації особистості, навчання протягом усього життя, оволодіння декількома професіями залежно від потреб ринку праці.

Профільне навчання – вид диференціації й індивідуалізації навчання, що дає змогу за рахунок змін у структурі, змісті й організації освітнього процесу повніше враховувати інтереси, нахили і здібності учнів, їх

можливості, створювати умови для навчання старшокласників відповідно до їх освітніх і професійних намірів щодо соціального і професійного самовизначення [4, с. 3].

Профільне навчання дає можливість реалізувати індивідуальні освітні траєкторії учнів в умовах переважно класно-урочної системи навчального процесу. На відміну від поглибленого профільне навчання організовується для всіх учнів залежно від їх зацікавлень, здібностей, життєвих планів, у яких навчальні можливості представлені безпосередньо, виступають однією з підстав самовизначення учня. Тому під час складання навчальних програм необхідно орієнтуватися не лише на стандарт, але й на можливість найближчого розвитку учнів.

Профільна підготовка відрізняється від загальноосвітньої підготовки більш конкретними професійно-орієнтованими характеристиками мотивів, цілей, засобів і результатів навчальної, продуктивної, творчої діяльності.

Наслідком профілізації ЗНЗ має бути сформованість професійного самовизначення учнів, осмислення обрання професії, готовність до зміни професійної спрямованості та переорієнтації на суміжні професії, інші види професійної діяльності, відповідно до індивідуальних особливостей учнів.

У разі організації профільного навчання повинно забезпечуватися формування професійних компетенцій учнів; адаптація до професійного навчального закладу і нового соціального статусу; формування професійної мобільності, готовності до продовження освіти і самовдосконалення; розвиток професійних інтересів і якостей; уточнення подальшої професійної перспективи. Результатом цієї роботи має бути підготовлений конкурентоспроможний на ринку праці кваліфікований фахівець, готовий до активної професійної діяльності і переорієнтації на певну професію.

У сучасній профільній освіті враховуються зміни ціннісних пріоритетів, особлива увага акцентується на активності особистості, що сприяє розвитку саморегуляції та самокритичності в прийнятті самостійних рішень.

В умовах профілізації ЗНЗ змінюється вагомість вчителя-предметника, саме він здійснює неоціненний вклад в організації технології формування професійного самовизначення учнів через призму навчально-виховного процесу. Посилюються вимоги до особистості педагога-предметника профільної школи, він повинен забезпечувати: варіативність та особистісну орієнтацію освітнього процесу (проектування індивідуальних освітніх траєкторій); практичну орієнтацію освітнього процесу з введенням інтерактивних діяльнісних компонентів (засвоєння проектно-дослідницьких та комунікативних методів); завершення профільного самовизначення старшокласників та формування здібностей і компетенцій, необхідних для продовження освіти у відповідній сфері професійного навчання.

Очевидно, у загальноосвітньому навчальному закладі в процесі впровадженні профільного навчання необхідний фахівець, який знає індивідуальні особливості розвитку учнів, орієнтується в ситуації на ринку праці, може координувати профорієнтаційну роботу, допомагати учневі

визначити індивідуальну освітню траєкторію та на основі послідовної реалізації проектів розкривати і розвивати свої інтереси, нахили та здібності, знайти своє місце в суспільстві. Так у «Положенні про професійну орієнтацію молоді, яка навчається», з метою покращення та поглиблення роботи із професійної орієнтації учнів, визначено норму щодо введення у штатний розклад середніх загальноосвітніх посад практичних психологів-профконсультантів або методистів із профорієнтації. Вважаємо за необхідність введення у штатний розклад навчальних закладів посади методиста із профорієнтації з наступними обов'язками: відповідає за своєчасну організацію та проведення усіх етапів профорієнтаційної роботи з метою формування в учнів готовності до усвідомленого професійного самовизначення; здійснює психолого-педагогічну підготовку учасників навчально-виховного процесу до свідомого вибору профілю навчання; бере участь в організації профільного навчання та в процесі комплектації груп профільних класів; розробляє плани з проведення профорієнтаційних заходів для учнів на протязі усього навчального року; бере участь у організації семінарів та конференцій, залучає до проведення профорієнтаційної роботи практичного психолога, викладачів, класних керівників, соціолога та надає їм методичну допомогу; контролює і аналізує профорієнтаційну роботу в ЗНЗ, звітує перед педагогічною радою ЗНЗ у кінці навчального року; відповідає за збір інформації та формування звітів про працевлаштування випускників комбінату.

Висновки. Профорієнтаційна робота в умовах профільного навчання в ЗНЗ має особливості і повинна здійснюватися як цілеспрямована, керована, скоординована діяльність навчального закладу, що забезпечує створення організаційно-педагогічних умов, необхідних для свідомого вибору професії та підвищення конкретності молоді на ринку праці. Як показують проведені нами дослідження відповідальність організації супроводу профорієнтаційної роботи падає на плечі керівника закладу, і саме він повинен координувати організаційно-педагогічний процес формування професійного самовизначення, слідкувати за поєднанням та взаємозв'язком профілізації навчально-виховного процесу в союзі: практичного психолога, вчителів-предметників, класних керівників, соціального педагога, керівників гуртків, бібліотекаря, методистів, медичного працівника і ін.

Перспективи подальших розвідок. У подальших дослідженнях розглянутої проблеми потребують: удосконалення комплексної діагностики професійного самовизначення: виявлення й розвиток індивідуальних творчих здібностей учнів і їх генетичних задатків; створення дидактичних умов профільного навчання для формування професійного самовизначення учнів старших класів; всебічне сприяння здійсненню свідомого вибору особистістю майбутньої професії в соціокультурній сфері.

Література

1. Закон України «Про загальну середню освіту» / [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://dneprtest.dp.ua/cms/index>.

php?option=com_content&view=article&id=45%3Azakonprozagserosvitu&catid=37%3Alaws&limitstart=1.

2. Інтерв'ю Міністра освіти і науки України Лілії Гриневич від 15.12.2016 шкільному інформаційному простору «Моя Освіта» [Електронний ресурс] – Режим доступу : https://my.osvita.net/SiteNews.aspx?news_id=E75GNS9VOWBI.

3. Климов Е. Психология профессионального самоопределения / Климов Е. – М. : Издательский Центр «Академия», 2004. – 304 с.

4. Концепція профільного навчання у старшій школі [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://osvita.ua/legislation/Ser_osv/37784/.

5. Москалик Г. Модель допрофесійної підготовки учня в умовах освітнього округу : психолого-педагогічний аспект / Г. Москалик // Імідж сучасного педагога. – 2013. – № 2. – С. 106–115.

6. Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.mon.gov.ua>.

7. Положення про професійну орієнтацію молоді, яка навчається : затверджено наказом Міносвіти, Мінпраці і Міністерства у справах молоді і спорту України 02.06.95 р. № 159 (30) 1526 // Інформаційний збірник Міністерства освіти України. – 1995. – № 15. – С. 2–7.

8. Про затвердження кваліфікаційних характеристик професій (посад) педагогічних та науково-педагогічних працівників навчальних закладів : затверджено наказом № 214 МОН України № 665 від 01 червня 2013 року / [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.golovbukh.ua/regulations/1521/8456/10575/468632/>.

References

1. Zakon Ukrayini «Pro zagalnu serednyu osvitu» [Electronic resource]. – Rezhym dostupu : http://dnepptest.dp.ua/cms/index.php?option=com_content&view=article&id=45%3Azakonprozagserosvitu&catid=37%3Alaws&limitstart=1.

2. Interv'yu Ministraosviti i nauki Ukrayini Liliyi Grinevichvid 15.12.2016 shkilnomu informatsynomu prostoru «Moya Osvita» [Electronic resource]. – Rezhym dostupu: https://my.osvita.net/SiteNews.aspx?news_id=E75GNS9VOWBI.

3. Klimov E. Psihologija professional'nogo samoopredelenija / Klimov E. – M. : Izdatel'skij Centr «Akademija», 2004. – 304 s.

4. Kontseptsiya profilnogo navchannya u starshiy shkoli [Electronic resource]. – Rezhym dostupu : – http://osvita.ua/legislation/Ser_osv/37784/.

5. Moskalik G. Model doprofesiyanoi pidgotovki uchnya v umovah osvithnogo okrugy : psihologo-pedagogichnij aspekt / G. Moskalik // Imidzh suchasnogo pedagoga. – 2013. – № 2. – С. 106–115.

6. Natsionalna strategiya rozvitku osviti v Ukrainina period do 2021 roku [Electronic resource]. – Rezhym dostupu : <http://www.mon.gov.ua>.

7. Polozhennya pro profesiynu orientatsiyu molodi, yaka navchaetsya : zatverdzheno nakazom Minosviti, Minpratsii Min-va u spravah molodi i sportu

Ukrayini 02.06.95 r. № 159 (30) 1526 // Informatsiynyi zbirnik Ministerstva osviti Ukrayini. – 1995. – № 15. – С. 2–7.

8. Pro zatverdzhennya kvalifikatsiynih harakteristik profesiy (posad) pedagogichnih ta naukovo-pedagogichnih pratsivnikiv navchalnih zakladiv : zatverdzheno nakazom № 214 MON Ukrayini № 665 vid 01 chervnya 2013 roku [Electronic resource]. – Rezhym dostupu : <http://zakon.golovbukh.ua/regulations/1521/8456/10575/468632/>.

*Статтю рекомендовано до друку
доктором педагогічних наук,
професором, завідувачем кафедри педагогіки
ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди»
Шапран Ольгою Іллівною*

Стаття надійшла до редакції 10 грудня 2016 року